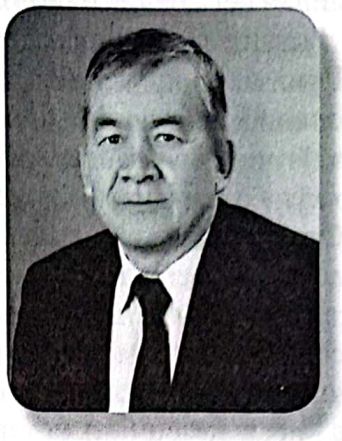
АДАБИЁТ ТАРАҚҚИЁТИНИ БЕЛГИЛОВЧИ ОМИЛ

Нафас ШОДМОНОВ

2019 йилда адабиётшунослик доирасида ёзилган, турли китоб, тўплам, журналларга киритилган, ҳатто ҳисобини ҳам аниқлаш имконияти йўқ мақола ва тезисларнинг ҳаммасини қамраб олиш мумкин эмас. Шунинг учун адабиётшунослик ютуқларини ёритиб келаётган марказий нашрлар – "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси ҳамда "Жаҳон адабиёти", "Шарқ юлдузи", "Ўзбек тили ва адабиёти" журналларида чоп этилган асосий мақолалар билан чекланамиз.

"Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси ўтган йилнинг илк сонини атоқли олим Баҳодир Каримнинг "Танқид кимга ёқади?" деб номланган баланд руҳдаги мақоласини босиш билан бошлаганида соҳадаги муаммога бу йил жиддий эътибор қаратилади, газета бунинг масъулиятини ўз зиммасига олибди, деган умидни уйғотган эди. Лекин мақола ҳақида сўзлашдан олдин айтишимиз керакки, бу масъулиятни ҳеч ким ўз зиммасига олмади. Жараён худда аввалги йиллардагидек давом этди.

Баҳодир Каримнинг мақоласида бундай нофаолликнинг сабаблари анча кенг ва чуқур ёритилган. Ҳақиқатан, А.С.Пушкин айтганидек, ҳамма вақт ҳам гўзал адабиёт бўлган жойда юксак адабий танқид ҳам бўлавермайди. Лекин тан олиш лозимки, адабий танқид юксалиши учун давомли ютуқларга эришаётган юксак адабиёт шарт. В.Г.Белинский ана шундай адабий муҳит бағрида улғайди.

Олим мунаққиддан талаб қилинадиган шартни қисқа ва лўнда баён қилиб берган, бу – "танқидчидан бадиий асар тўғрисидаги барча илмий ҳақиқатни айтишидир". Лекин унинг йўл-йўриғи, усули, этикаси, мавриди, макони, адиб ва ўқувчи кўнглига қарашдек нозик жиҳатлар бор.

Мақолада бундай нозик масалалар билан бирга ҳақиқий бадиий асар дунёга келишининг омиллари, ижодкор ва унинг ўз асари ўртасидаги муносабатлар, адабий танқиднинг туғилиши ва бошқа бир қатор масалалар атрофлича ёритилган. Унда бир масал ўз ўрнида маҳорат билан келтирилган. У маймун, ёнарқурт ва қушча ҳақидаги машҳур масал. Мен мақолани ўқиб тугатганимда бошқа бир ҳикоят ёдимга тушди ва уни ҳам адабий танқидга татбиқ қилиш мумкин. Унинг маъноси шундай: Бир ўғил ҳар куни отаси олдидан балиқ овига боряпман, деб чиқиб кетар, лекин

Нафас ШОДМОНОВ – филология фанлари доктори. 1961 йилда туғилган. Қарши давлат университетининг филология факультетини битирган. "Темурийлар даврида мусиқашунослик", "Хожа Абдулқодир Марағий", "Жон жавҳари", "Аруз вазни асослари", "Муаммо жанри ва уни ечиш амаллари", "Мумтоз адабиёт тарихи" каби илмий рисолалар ва ўқув қўлланмалари муаллифи.

овдан ҳар куни қуруқ қўл билан қайтар экан. Кўп кунлар ўтибди, тоқати тоқ бўлган ота ўғлидан нега балиқ олиб келмаётганини сўрабди. Шунда ўғил дебди: "Ҳар куни балиқ тутгани чувалчанг олиб бораман. Чувалчангларимни юта оладиган балиқ йўқ. Шунинг учун балиқ тута олмаяпман". Ота бу сирнинг охирига етиш учун ўзи қўшилиб овга борибди. Ўғли ҳар куни балиқ тутадиган жойини кўрсатибди. Қараса, ўғли денгиздан ажралиб қолган бир кўлмакда балиқ тутмоқчи бўлар экан. У ерда кўп балиқчалар бор экан-у, ҳақиқатан чувалчангни юта оладиган балиқ йўқ экан. Ота ўғлидан нега денгиздан эмас, бу кўлчадан балиқ тутмоқчи бўлганини сўраса, ўғил: "Денгизда катта балиқлар чувалчангимга қўшиб ўзимни ҳам ютиб юборса нима қиламан?" деб жавоб берган эмиш.

Қиссадан ҳисса маълум: гоҳ чувалчангга лойиқ балиқ, гоҳ балиққа лойиқ балиқчи топилмайди. Боз устига зиёлиларимизни бир асрдан зиёд давом этган қўрқув ҳисси ҳамон буткул тарк этмаган.

Газетада бир йил давомида адабий танқидга яқин усулда ёзилган бир мақола – Исломжон Ёқубовнинг таниқли шоир Икром Отамурод қаламига мансуб "Ишора" достонининг таҳлилига бағишланган мақоладир (6 декабрь). Мақолада "Ишора" достони поэтик ифодаси қатига яширилган ғаройиб сирлар кўнгил асрори – иштиёқ, интилиш, интизор, соғинч, қувонч, дард, афсус, надомат, қаноат, сабр каби турфа туйғуларга йўғрилган самимий изҳорлари орқали ўз маъно-мазмунини очиши ҳақида фикр юритилади. Лекин унда достоннинг тўла маънодаги баҳоси учун зарур кўпгина фикрларга ҳам фақат "ишора" қилинган.

Газета ўз номи билан газета. Унда адабий танқид намуналарини учратиш мумкин, лекин ундан чуқур илмий таҳлилий мақолалар, адабиётшунослик илмига доир тадқиқотларни талаб қилиш ножоиз. Унда фақат бу илмга тегишли баъзи муаммоларнинг маълумот, ахборот қисми, шунингдек айрим бадиий асарларга кичик тақризлар билан танишиш мумкин. "ЎзАС"да ҳам худди шундай мақолалар тизими шаклланган. 2019 йилда чоп қилинган бу туркумдаги мақолалар орасида Дилнавоз Юсупованинг "Навоийнинг мусаммани ўз ғазалига боғланганми?" (22.02.19), Муҳаммаджон Холбековнинг "Хамса"нинг янги талқини" (05.04.19), Баҳодир Каримнинг "Ижод ва таржимаи ҳол талқини" (12.04.19), Барно Бўронованинг "Юлдузли тунлар" ҳақиқати" (26.04.19), Бахтиёр Назаровнинг "Ноёб адабий-маданий ҳодиса" (21.06.19), Узоқ Жўрақуловнинг "Ҳузн йўли", Содиқ Мўминовнинг "Туюқ – қадимий жанр" (5.07.19), Нусратулла Жумахўжанинг "Илмий ва ишончли таҳлил зарур" (04.10.19), Муҳаммад Алининг "Икки буюк дарё мавжлари" (6.12.19), Сувон Мелининг "Чин инсоннинг улуғвор қалби (13.12.19) ва Мунаввара Усмонованинг "Гар одамсен, муҳаббат ихтиёр эт" (20.12.19) кабиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Газетада босилган Узоқ Жўрақуловнинг "Ҳузн йўли" (шоир Икром Отамурод ижодий йўли қисқача таҳлил қилинган) мақоласини истисно қилганда, мазкур мақолаларнинг аслида адабий танқидга дахли йўқ, улар адабиётшунослик илмий жараёни манзараси нишоналари сифатида аҳамиятга эга. Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, илмда катта тадқиқотларни тўлдиришга хизмат қиладиган, алоҳида йирик тадқиқот олиб боришни тақозо қилмайдиган кичик илмий хулосалар – газета учун мақолабоп материал ҳисобланади. Тадқиқотчилар буни яхши билишади ва газета орқали уларни эълон қилиб боришади. Лекин адабий танқидий мақолалар тезкорликни ҳам талаб қилади. Шунинг учун уларни газета саҳифаларида бериб бориш мақсадга мувофиқ. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, асосий адабий газетамизда берилган адабий-танқидий мақолаларнинг миқдоридан қониқиш ҳосил қила олмаймиз. Йил давомида газетада бирорта ҳам асар тўла маънода танқид қилинмаган, яъни илмий баҳоланмаган. Умид қиламизки, ижодкорларимиз бу бўшлиқни тўлдиришни ўйлаб кўрадилар ва ҳаракатларини бошлайдилар.

"Жаҳон адабиёти" журналидан биз ўзбек адиблари асарларига ёзилган танқидий мақолалар талаб қилишга ҳақли эмасмиз. Шундай бўлса-да, унинг ўтган йилги биринчи сонида ёзувчи Ғафур Пўлатовнинг "Журналхон фикри" рукни остида берилган "Адабий турғунлик қачон тугайди?" деб номланган мақоласида кўтарилган муаммолар бадиий адабиётимиз қатори адабий танқидга ҳам тегишли.

"Социалистик реализм" эркин ижодга қанчалик сиртмоқ бўлмасин, шўро даври ўзбек адабиёти майдонида бир қатор дарғалар етишиб чиқди, – деб ёзади муаллиф. – Уларнинг кўплари мустақиллик йилларининг маънавий неъматларидан баҳраманд бўлдилар. Лекин орадан йигирма етти йил ўтганига қарамай, истиқлол даври қаҳрамонлари ҳақида жиддий бадиий асарлар яратиш масаласи ҳануз очиқ қолмоқда".

Муҳтарам ёзувчимиз назарда тутган масалага ҳеч қандай эътироз бўлиши мумкин эмас. Лекин масаланинг бошқа томони ҳам бор. Адабиёт муҳит меваси. Ижодкор икки ҳолатда ёзмасликнинг ёки дангасаликнинг ихтиёрий банди бўла олмайди. Уларнинг биринчиси – талаб. Бу талаб ким томонидан бўлишининг аҳамияти йўқ. Талаб муҳитда вужудга келади. Нима бўлганда ҳам, моддий ёки маънавий рағбатли истеъмолчи талаби ёзиш масъулиятини юклайди. Иккинчиси, ижодий дард. Бу ижодкорнинг изланиши, ўрганиши, эътиқоди ва ҳаётий таассуротлари кабилар билан боғлиқ. Ўзлаштирилган янги билим ёки бошқа маънавий озуқа ижодкор учун илҳомлантирувчи куч бўлиб хизмат қилади. Бизда кейинги йилларда ижодий дард билан асарлар яратиш уйғонаётганини тан олишимиз керак. Бунга мисоллар кўпайиб бормоқда, буни 2019 йилда эълон қилинган бир мисоли Исажон Султоннинг "Билга хоқон" романидир. Афсуски, бу роман ҳақида ҳам ҳали танқидчиликда бирор муносиб сўз айтилганига гувоҳ бўлмадик.

Биз, ёзувчи айтмоқчи, йигирма етти йиллик муҳитда ҳеч қандай ижодий талабни сезмадик. Адабиётимизнинг оқсашига, эҳтимол, ўша талабсизлик сабаб бўлгандир.

Ғафур Пўлатов "Танқидчилик адабиёт қозонига ёқилган оловдир. Олов бўлмаса, овқат пишмаганидек, танқидчиликсиз ўзбек насри ва назмининг даражаси чала пишган таомдек бўлиб тураверади", дейди. Муаммо англанишининг ўзи ечим сари ташланган қадамдир. Матбуот нашрларимизнинг йиллик кузатувида бирорта арзирли адабий танқидий мақола бўлмаслиги ачинарли ҳол, албатта.

Журналнинг иккинчи сонида атоқли олим ва адиб Улуғбек Ҳамдамнинг "Истиқлол даври ўзбек адабиёти ҳақида икки оғиз сўз" деб номланган мақоласи эълон қилинди. У аввалги сонда босилган Ғафур Пўлатов мақоласига муносабат билан бошланади. Муаллиф унга "Истиқлол даври ўзбек адабиёти мавжуд ва у ўзига хос кўнгил адабиётидир" сўзлари билан киришади ва энг янги адабиётимизнинг асосий йўли ҳамда моҳиятини тушунтириб беришга ҳаракат қилади. Шу билан бирга, мақола ёзувчи Улуғбек Ҳамдамнинг ўз ижодий дастурига ҳам ўхшайди. Бу бир томондан яхши, лекин иккинчи томонини ўйлаб кўриш керак. Яхшилиги шундаки, дунё адабиётидан яхши хабардор, ўзбек адабиётида насрда ҳам, назмда ҳам етакчилардан бири, шунингдек, катта тажриба ва илмга эга Улуғбек Ҳамдамнинг истиқлол даври адабиёти йўли ва моҳияти тўғрисидаги қарашлари уни, истиқлол даври адабиётини янада кенгроқ идрок этишга, тадқиқ қилишга ёрдам беради.

Ўйлаб кўриш керак бўлган томони шуки, адабиётга бундай ёндашув ижодкор социоантропологиясини чеклаб қўймайдими? Ғафур Пўлатов тилга олган, совет даври дарғаларидан бири Чингиз Айтматовнинг жаҳонга чиқишига нега ҳеч нарса моне бўла олмади? Гап шундаки, бизнинг адабиётимизда илғор ижодий методларни татбиқ этишда етишмовчиликлар бор. Аслида-ку, ҳар қандай янги усул кўҳна анъаналар бағрида ўсиб чиқади. Ижодкор ўз феноменини, ўзи ижод қилган асари, яратган образ, сюжет, усул ва адабий вазиятини, охир-оқибат ўз адабий-маънавий портретини ўқувчи онг ва шуурида ўзлаштирилиб акс этишини таъминлашга

эришиши ортидан муваффақият қозониши эскидан бор гап. Бусиз яхши асар дунёга келганига ишониш қийин. Дунё адабиётида қайси машҳур асар ана шу хусусиятларга эга эмас!? Назаримизда, худди шу жиҳатларнинг адабий танқид муаммосига айланмагани, социоантропологик ва феноменологик таҳлиллардан бир қадар узоқлиги, маълум маънода кичик масалаларни катта қилиб кўрсатишга уринилаётгани адабиётимизнинг довруғли адабиётга айланиши йўлидан чалғитиб қўяётганига кўп кечиктирмай чек қўйишимиз лозимдир. Кўнгил ҳақида сўзлаш мароқли, албатта. Лекин унинг баъзи номуайян, мавҳум ирода манзилларига йўналган кўчаларидаги кўнгилсизликлар сари етаклаши ҳам борлигини унутмаслик керак.

"Жаҳон адабиёти" журнали саҳифаларида босилган адабиётшунослик илмига доир бир қатор мақолалар эътирофга лойиқ. Биз бунда, аввало, ўз тадқиқотчиларимиз мақолаларини назарда тутмоқдамиз. Чунки савол шундай – биз бир йил давомида нима қилдик? Бинобарин, журналнинг учинчи сонида босилган Раҳмон Қўчқорнинг "Озод Шарафиддинов феномени" мақоласи эътиборга молик. Унда Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддиновнинг олимлик, таржимонлик ва танқидчилик фаолиятлари эсланиб, адабий портрет яратишга ҳаракат қилинган.

Тўртинчи сонда берилган Баҳодир Каримнинг "Бобурнома"дан "Ўткан кунлар"га" мақоласи Абдулла Қодирий бадиий тилининг жозибаси сирини очишга бағишланган. У қалам аҳлига бадиий асар тилини мукаммаллаштириш йўлида катта сабоқ бўлади. Таҳририят бу мақолага муносиб баҳо берди – унинг муаллифини ўзининг Озод Шарафиддинов номидаги йиллик мукофоти билан тақдирлади.

Ана шундай эътиборга молик яна бир мақола журналнинг олтинчи сонида босилган катта салоҳият билан ёзилган профессор Дилмурод Қуроновнинг "Бир ижодий баҳс хусусида" мақоласидир. Унда олим ўзбек ёзувчиси Хуршид Дўстмуҳаммаднинг "Жимжитхонага йўл" ҳикоясини чуқур таҳлил қилар экан, унинг итальян адиби Дино Буццати қаламига мансуб "Етти қават" ҳикояси билан ижодий баҳс натижасида яратилганини илмий асослайди.

Лекин журналда босилган айрим мақолаларда муаллифларнинг юзаки ёндашуви кўзга ташланади. Масалан, "Тоғай Мурод қиссалари: аслият ва таржима" деб номланган Умида Расулованинг журналнинг ўн биринчи сонида босилган мақоласи миллий тилимиздан усталик билан фойдаланилган асарларнинг рус тилига таржимасига бағишланган. Унда таржимонларнинг маҳорати эътироф қилинган. Лекин муаллиф таржималарни янада такомиллаштириш борасида ҳеч қандай фикр билдирмайди.

Раҳмон Қўчқорнинг "Чингиз Айтматов ва адабий танқид" (№12:173 – 176) мақоласида буюк ёзувчининг адабий танқидга муносабати ёритилган. Унда ёзувчининг ўзбек адабиёти вакиллари, хусусан Пиримқул Қодиров асарлари ва уларга ёзилган танқидларга ҳам қизиқиш билан қараши, ўзбек адабиётига кириб келаётган ёркин истеъдодларни қўллаб-қувватлаши ва далда бериши каби фазилатлари ҳақидаги маълумотлар ҳам келтирилган. Бу фактлар келтирилиши сабаби "Юлдузли тунлар" романининг салбий танқидга учраши ва улуғ ёзувчининг ўша танқидга муносабатини йўл-йўлакай эслаб ўтишдан иборат. Лекин Раҳмон Қўчқор Чингиз Айтматов ва танқид мавзусида катта билимга эга экани маълум, лекин негадир уни далиллар билан бойитишда, мавзуни янада кенгроқ ва чуқурроқ ёритишда ўз имкониятларидан тўлиқ фойдаланмайди.

"Жаҳон адабиёти" журналининг адабиётшунослик рукнида берилган яна бир неча мақолалар бор. Уларнинг илмий қимматини ҳеч камситмаган ҳолда улар хусусида батафсил тўхталмаймиз. Чунки улар ҳозирги адабий жараёнга ёки адабий танқидга доир эмас. Шундай бўлса-да, умумий адабиётшунослигимиз учун Ҳомиджон Ҳомидийнинг "Маърифатни олқишлаб", Каримбой Қурамбаевнинг "Алишер

Навоий ва туркман адабиёти (№2), Омонулла Мадаевнинг "Чўлпонни англаган олим" (№3), Маҳкам Маҳмуднинг "Чўлпоннинг шогирди" (№4), Муҳаммаджон Имомназаровнинг "Алишер Навоий даври адабиётининг ривожланиш босқичлари" (№8), Насимхон Раҳмоновнинг "Қора квадратдаги одам" (№9), Минҳожиддин Мирзонинг "Дорилфунунлардан бири", Музаффар Мирзонинг "Навоий ва ҳайъат илми", Нилуфар Султонованинг "Адабиётда модификация жараёни" (№10), Наим Каримовнинг "Лолахон Сайфуллина ким бўлган?" (№11) каби мақолаларининг аҳамияти катталигини таъкидлаш лозим. Шунингдек, журнал саҳифаларида босилган турли адибларнинг адабий-танқидий мақолалари таржималарини амалга оширган таржимонлар иши ҳам эътирофга лойиқ.

"Шарқ юлдузи" журнали ўз тарихида адабиётшунослик ва адабий танқиднинг энг сара намуналарини эълон қилиб келган журнал. Унда 2019 йилда эълон қилинган мақолалар фақат таҳририятнинг эмас, ижодкорларимизнинг ҳам ўз салафлари анъаналарига нечоғлиқ содиқ эканини кўрсатади.

Журнал мақолаларининг бир туркуми таниқли адабиётшунослар томонидан ёзилган бўлиб, улар кўпроқ адабиётимизда аллақачон ўз ўрнига эга бўлган ижодкорлар фаолиятига бағишлангани билан ажралиб туради. Масалан, биринчи сонда профессор Шавкат Ҳасановнинг "Истеъдоднинг рангин жилолари" мақоласида адабиётимизга ўтган асрнинг 60-йилларида кириб келган иқтидор эгаси Жамол Камол ижоди – шеърлари, достонлари, тадқиқот ва таржималари таҳлил қилинган бўлса, учинчи сонда босилган Раҳмон Қўчқорнинг "Истеъдод истеҳзоси" мақоласида таниқли ёзувчи Мурод Муҳаммад Дўст ижодининг "ҳозирча энг юксак авжи" бўлган "Лолазор" романининг ифода усули тадқиққа тортилади.

Журналнинг иккинчи сонидаги профессор Йўлдош Солижонов томонидан ёзилган "Ҳақиқат излаган адиб" мақола алоҳида эътиборга молик. Сир эмас, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг ҳаёт йўли ва ижодий мероси кекса авлодга яхши таниш бўлса-да, ёш авлод уни яхши билмайди. Ҳамзанинг халқни саводли қилиш учун ғайрат кўрсатиб, янгича усулда мактаблар очгани, дарсликлар яратгани, муаллимлик қилгани, сермаҳсул драматург, жадидчилик ҳаракатининг атоқли вакили сифатида фаолият олиб боргани кўп айтилган. Аммо ҳозирги ёшлар унинг октябрь тўнтаришини хайрихоҳлик билан қаршилагани тўғрисидаги маълумотларга қарши тарғибот соясида қолиб кетаётган адиб ижодини юзаки билади, шахси тўғрисида эса бир-бирига зид нотугал маълумотларга эга. "Чунки ўтган юз йилликдан кўпроқ вақт мобайнида Ҳамза фаолияти ва ижодий мероси турли мезонлар билан ўлчаб келинди, ҳар хил фикрлар айтилди. XX асрнинг 10-йилларидан 30-йилларигача Ҳамза ҳаётда ҳам, ижодда ҳам, маърифатпарварлик соҳасида ҳам, жадидчилик ҳаракатида ҳам ниҳоятда фаол бўлди, элга танилди. Вафотидан кейинги ўн йил мобайнида эса шахс сифатида ҳам, ижодкор қиёфасида ҳам унутилди. Ҳеч ким уни эсламай қўйди. Шу ўн йилликнинг охиридан бошлаб у бирданига янги ўзбек адабиётида биринчи "инқилоб куйчиси", социалистик реализм методининг асосчиси деб тан олинди ва кўкларга кўтарилди. Бу мавқеини асрнинг то сўнгги ўн йиллигига қадар сақлаб турди. 90-йиллардан бошлаб эса Ҳамза "Яша, Шўро!" деб инқилобни куйлагани, "Бой ила хизматчи" драмасида революционер Ғофир образини яратгани учун яна айбдор деб топилди ва унинг номини адабиёт тарихидан ўчириб ташлашга уринишлар бошланди". Олим бу вазиятдан ташвишга тушиб, Ҳамза адабий меросини замонавий тамойиллар билан қайта ўрганиш асосларини илгари суради.

Бешинчи сонда эълон қилинган Нусратулла Жумахўжанинг "Шоирона шуур ва илмий тафаккур" деб номланган мақоласида Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Эркин Воҳидовнинг ғазал шарҳлаш маҳорати таҳлил ва тадқиқ этилган бўлса, саккизинчи сонда босилган Нурбой Жабборовнинг "Мирзо Улуғбек ва аҳли шуаро"

мақоласи адабиётшунослигимизда академик В.В.Бартольддан бошлаб бу мавзуда давом этаётган тадқиқотлар силсиласини тўлдирувчи талайгина маълумотлар берилгани билан аҳамиятли. Жумладан, Мирзо Улуғбекнинг шеърий таъби ва у билан мулоқот ва мусоҳабада бўлган, шунингдек, шеърият билан шуғулланган ўғилларидан иборат тўққизта шоир ҳақида батафсил маълумот берилади.

Журналда босилган мақолаларнинг бошқа туркумида ёш тадқиқотчиларнинг катта журъат билан адабиётшунослигимизга янги руҳ олиб киришга интилаётганларини илғаш мумкин. Жумладан, Саъдулло Қуроновнинг "Ижтимоий шеъриятнинг яралиши" мақоласида ижтимоий шеъриятнинг ўзбек адабиётида шаклланиши ва тадрижи атрофлича ўрганилган. Завқиддин Сувоновнинг "Ровий ва муаллиф" деб номланган мақоласида насрий асарларда ровий, баёнчи ва муаллифнинг ўрнини ва иштирокини бир неча илмий ва бадиий асарлардан олинган парчалар орқали аниқлаб олгандан сўнг ўз объекти Тоғай Муроднинг бу борадаги кашфиёти тавсифланади. "Ҳажвий ҳикоялар устаси" деб номланган мақола Гулбаҳор Саидғаниева томонидан ёзилган. Унда "Янги Фарғона" газетасининг 1930 йиллардаги сонларини ўрганиш орқали ўзбек адабиётининг шаклланишида фарғоналик ижодкорларнинг роли ёритилади. Газетада бадиий ижодлари билан иштирок этган Усмон Қўзи, Ғулом Ғофур, Расул Муҳаммадий, Амин Умарий, Ҳусайн Шамс, Адҳам Раҳмат, Наби Юсупов, Карим Раҳимий кабиларнинг фаолиятлари, жумладан Ғулом Ғофур (Ғуломназир Ғофуров – 1909–1944)нинг ҳажвий ҳикоялар ёзиб миллий қадриятлар ва манфаатларни ҳимоя қилгани ҳақида маълумотлар берилади.

Ойбарчин Абдулҳакимовага тегишли "Ижод оламининг сирлари" номли мақолада адабиёт миллий шаклда намоён бўлиб, моҳиятида миллий руҳ тажассум топиши, баъзан бошқа-бошқа миллатларга мансуб, адабий-эстетик тафаккур ўзга-ўзга асосларга таянувчи буюк ижодкорларнинг бир-биридан таъсирланиши натижасида ҳам мутлақ мукаммал, оригинал асарлар дунёга келиши, бундай асарларни қиёсий ўрганиш бадиий адабиёт сирларини, шунингдек, ижодкор руҳиятини англашда алоҳида аҳамиятга эга экани Оврўпо Уйғониш адабиётининг асосчиси Данте Алигьерининг "Илоҳий комедия" ва ўзбек шоири Абдулла Ориповнинг "Жаннатга йўл" драматик достонларидаги умумий ва хусусий жиҳатлар ижод оламининг тамомила ўзгача қонуниятлари маҳсули сифатида қиёсий тадқиқ этилган. Яна бир ёш тадқиқотчи Отажон Норовнинг "Ҳозирги ўзбек шеъриятида поэтик шакл" деб номланган мақоласи ҳам эътиборга лойиқ. Мақолада Икром Отамурод, Ўроз Ҳайдар ва Чори Аваз каби шоирларнинг шеър ва достонларидаги поэтик шакллар таҳлил қилинган. Зотан, Ҳақиқий ижодий ишда онг ва туйғулар қаърида яширин руҳ реал борлиқ каби намоён бўлади. Шунинг учун ҳам руҳнинг адабий ёхуд бадиий шаклида намоён бўлиши уни озиқлантирган онг ва туйғуларнинг ҳаракат дастурига ёки уларнинг фаоллигига боғлиқ. Фақат ҳаракатдаги фаол онг, туйғуларгина бадиий асар шакли ва мазмунида муаллиф қалбини, руҳини ва кайфиятини зоҳир қилади.

Ёш тадқиқотчиларнинг назарий масалаларга ҳам дадиллик билан кириб келаётганлари кўзга ташланади. Журналнинг ўн биринчи сонида адабиётшунослик рукнида учта мақола берилган. Уларнинг биринчиси, Дилшод Хурсановнинг "Ирфоний шеъриятда бадиий вақт масаласи" номли мақоласи бўлиб, унда биринчи бўлиб шоир Абдували Қутбиддин шеърияти мисолида бадиий вақт концепцияси илмий тадқиқ қилинади. Бунда шоирнинг диний-маърифий ва тасаввуфий шеърларидаги бадиий вақт муаммосига диққат қаратилган.

Иккинчиси, Комилжон Ҳамраевнинг "Ҳикояда илк жумла поэтикаси" деб номланган мақола. Унда Абдулла Қаҳҳор, Шукур Холмирзаев, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонқул ва Исажон Султон каби ёзувчилар ҳикояларидаги илк жумла тадқиқ қилинади. Тадқиқотчи "илк жумла ижод жараёнидаги психологик ҳолатлар бадиий асар ритми ва асар бадиий ғояси билан поэтик алоқага киришиб,

ҳикоя композициясининг таркибида карвон қўнғироғи сингари йўл бошловчилик вазифасини бажаради", деган хулосани беради.

Учинчиси, "Шахсият динамикаси ва инсон қалби" деб номланган мақола бўлиб, Муҳаё Исмоилова томонидан ёзилган. Унда ёзувчи Зулфия Қуролбоева яратган образлар, қаҳрамонлар характерининг ўзига хос хусусиятлари ёритилган.

Адабиётимиз тарихида унутилган шоирлар номларини тиклаш, уларнинг адабий меросини ўқувчиларга етказиш борасида ҳам тадқиқотлар олиб борилаётгани қувонарли ҳол. Олим Равшановнинг адабий саҳифаларимизда номаълум келаётган Маҳзун Шаҳрисабзийнинг ҳаёти ва адабий мероси ёритилган мақоласи ана шундай тадқиқотлар сарасига киради.

Тўғри, ёш тадқиқотчиларнинг мақолаларида ҳали ғўрликлар, масала моҳият қирраларининг тўлиқ очилмаслиги каби айрим нуқсонлар ҳам кўзга ташланади. Бироқ улар томонидан адабий ҳодисалар текшируви кўламининг кенгайиб бораётгани катта умидлар уйғотади.

Журналда эълон қилинган яна бир туркум мақолалар ижодкорлар томонидан бошқа ижодкорлар адабий портретига чизгилар сифатида ёзилган. Бу туркум мақолалар ижодий йўл, услуб ва психология билан боғлиқ жиддий муаммолар ечимига асос бўладиган далил ва маълумотлар тақдим қилиши билан аҳамият касб этади. Рустам Мусурмон томонидан ёзилган "Хаёлнинг бепоён осмони" деб аталган мақолада шоир Турсунбой Адашбоев, Раҳим Қодирнинг "Эзгулик абадий куйланар" номли мақоласида Амирқул Пўлкан адабий портретига ана шундай чизгилар мавжуд.

Республикамизда адабиётшунослик масалаларини ёритувчи фақат мутахассисларга мўлжаллаб чиқарилаётган "Ўзбек тили ва адабиёти" журналида ҳам жуда кўп мақолалар чоп этилди. Унинг 2019 йилги сонларида эълон қилинган баланд салоҳият билан ёзилган салмоқли мақолаларнинг асосий қисми Алишер Навоий таваллудининг 578 йиллиги, Аваз Ўтар таваллудининг 135 йиллиги, Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллиги, Огаҳий таваллудининг 210 йиллиги ҳамда Фурқат таваллудининг 160 йиллиги муносабати билан ёзилди. Уларда мазкур шоир ва адибларимиз ҳаёти ва фаолияти бўйича муҳим масалалар илмий тадқиқ қилинди. Бунда Иброҳим Ҳаққул, Абдусалом Абдуқодиров каби йирик олимлар ўзларининг соҳага доир катта аҳамиятга эга мақолалари билан фаол иштирок этдилар.

Журналнинг бу йилги энг фаол тадқиқотчиси сифатида муҳтарам олимимиз Иброҳим Ҳаққул номини келтириш ўринлидир. Олим томонидан журналнинг олтита сонида бешта жиддий мақола босилди. Булар орасида бир мақола алоҳида диққатни тортади. У Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла Орипов шеъриятида учрайдиган маломатийлик мотивлари хусусида. Бу бир қарашда ноодатий, шоир шеъриятига ёпишмаган мавзудек таассурот уйғотади. Бироқ, ўйлаб кўрилса, Абдулла Ориповнинг мумтоз адабиётимиз тарихини нақадар чуқур ўргангани маълум ва унинг ижодий тафаккури фонида тасаввуфнинг жуда кўп ғоялари қатори маломатия ҳам ижод заҳира манбаси сифатида жой олганига шубҳа қилмаса бўлади.

Журналда босилган Қодиржон Эргашевнинг "Мотив ва талқин" номли "Лайли ва Мажнун" ҳамда Лодовико Ариосто (1474–1533)нинг "Телба Роланд" поэмаси қиёсий ўрганилиши, Буробия Ражабованинг "Бир рамзий образ талқинига доир" (чумоли), Зебо Қобилованинг "Татаббуда анъана ва ўзига хослик" (Навоий ва Амирий), Зарий Қувановнинг "Татаббуда анъана ва ўзига хослик" каби мақолаларида ҳам илмий янгилик ахтариш ва уни далиллашга интилиш кузатилади. Иккинчи сонда академик Наим Каримов томонидан ёзилган "XX аср ўзбек фалсафий-интеллектуал шеърияти" мақоласи ўзбек фалсафий-интеллектуал

шеъриятининг вужудга келиши ва тадрижи ҳақида маълумот беради. Шоира Аҳмедованинг “Матёқуб Қўшжоновнинг адабий портрет яратиш маҳорати” мақоласи атоқли мунаққид маҳоратини очиб беришга қаратилган. Баҳодир Жовлиевнинг ёзувчи Назар Эшонқулнинг "Тобут" ва "Ажр" ҳикоялари таҳлилига бағишланган “Ҳикояларида мифологик талқин”, Қаҳҳор Йўлчиевнинг “Лирик хронотопнинг шеър матнидаги ўрни”, Камолиддин Шаҳобовнинг “Олабўжи” романида авлодлараро муносабатлар талқини”, Дурдона Зоҳидованинг “Исажон Султоннинг "Озод" романи поэтикаси”, Маҳфуза Давронованинг “Усмон Азимнинг интеллектуал шеърлари хусусида” мақолалари адабиётимиз насри ва назмидаги ноёб ҳодисаларга бағишлангани билан аҳамиятли. Умуман, журналда босилган деярли барча мақолалар адабиётшунослик илми ривожига хизмат қилиши билан қимматга эга. Лекин улар орасида бир мақолани алоҳида таъкидлашни лозим топамиз. Бу журналнинг биринчи сонида босилган Сувон Мелининг “Фарҳод ва Ширин” достонида фано концепцияси” мақоласидир. Унда олим тасаввуфнинг, шунингдек Навоий ижодининг асосий концепцияларини қандай ёритиш кераклиги борасида ўзига хос намуна кўрсата олган.

Олим мақолани инсониятнинг бу дунё ва охират фарзанди эканини таъкидлаб, миллатдошларимиз “Имони муфассал” калимасидаги “Вал баъсу баъда-л-мавт”, яъни ўлимдан кейинги тирилишга имон келтирмаса ва шунга бутун вужуд ва кўнгил ила инонмаса, Ҳазрат Алишер Навоийнинг муаззам ижоди биз учун яримбегона бўлиб қолавериши ҳақидаги ўз концепциясини ўртага ташлайди. Шундан сўнг машҳур япон файласуфи Китаро Нисида (1870–1945) Шарқ ва Ғарб фалсафаси ўртасидаги принципиал фарқ ҳақида фикр юритиб, “Шарқ маданиятининг ўзига хослиги унда етакчи бўлган йўқлик ғояси (идея небытия)да” деган қарашини Навоий ижодини, хусусан, “Фарҳод ва Ширин” достонини ўрганишнинг методологик асосларидан бири сифатида келтиради.

“Йўқлик ғояси, одатда, мусулмон Шарқ адабиётида фано истилоҳи билан ифода қилинади”, дейди олим ва достонни чуқур таҳлил қилиб, унинг фановий талқинини юксак савияда асослаб беради.

Мақолада унинг русчага қилинган таржималаридаги айрим ўринлар, шунингдек насрий баёнда йўл қўйилган камчиликлар ҳақида ҳам тўхталинган.

Мақола Алишер Навоий асарлари шарҳи ва таҳлили учун ҳам намуна бўла олади.

Биз бу ерда фақат марказий нашрларимиз ҳақида тўхталдик. Бунинг сабаби, бир жиҳатдан, мана шу нашрларимизнинг бугунги рақобат муҳитидаги обрўсини кўтариш масаласи билан ҳам боғлиқ. Чунки бугуги кунда матбуот нашрлари кўпайган, ижтимоий тармоқлар ривожланиб бормоқда. Уларда ҳам адабиётшунослик ва адабий танқидга доир чиқишлар кундан-кун ортиб бормоқда. Мен уларда Қозоқбой Йўлдошев каби олимиз ва Карим Баҳриев каби ижодкорларимизнинг фаоллигига амин бўлдим. Қозоқбой Йўлдошевнинг “Адабиёт” газетасидаги чиқишларида анча салмоқли масалалар қаламга олинган. Карим Баҳриевнинг фейсбукда шоира Адиба Умирова ижоди бўйича ёзилган адабий-танқидий чиқиши ҳам кишини қувонтиради. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Адабиётшунослик ва адабий танқид бўлимининг 2019 йилдаги фаолияти хусусида хулосаларимиз шундай: олим ва ижодкорларимиз жуда катта ва самарали меҳнат қилдилар. Адабиётшунослик соҳасида олиб борилган ишлар катта эътирофга лойиқ. Лекин адабий танқид ишини матбуот нашрларида замонавий талаблар асосида жонлантириш ва ривожлантириш бўйича жиддий тадбирлар ишлаб чиқилиши лозим.